

Тенденції економічного розвитку країн Східного партнерства (СхП) з погляду охорони навколишнього середовища

Ольга Кравець,
магістр Європейських економічних студій

Незважаючи на своє спільне радянське минуле, економіки країн СхП дуже різняться і за розміром, і за темпами економічного зростання. Розмір економік країн СхП 2010 року коливається з 5,8 млрд дол. США ВВП Молдови до 138 млрд дол. США ВВП в Україні. Рівень доходів також відрізняється – в Молдові та Грузії ВВП на особу становить менш як 3 тис. дол. США проти більш як 5,7 тис. дол. США в Азербайджані та Білорусі. Для порівняння, в ЄС цей показник у середньому становить 32,3 тис. дол. США. Великі відмінності в рівнях доходів визначають відмінності в пріоритетах фінансування. **Низький рівень доходів у країнах СхП ставить під питання фінансову прийнятність низки товарів і послуг, зокрема природоохоронних.**

Цей регіон характеризується порівняно високими темпами економічного зростання. У докризовий період (2007 рік) середній темп зростання реального ВВП становив близько 13% щороку. За результатами 2010 року більшість країн відновили економічне зростання, його середній показник для регіону становить близько 5%, тимчасом як для країн ЄС – лише 1,96%. Таким чином, швидкі темпи зростання економіки загострюють необхідність реформування природоохоронного сектора для уникнення надмірного тиску на навколишнє середовище.

Таблиця 1. Основні соціально-економічні показники, 2010 рік

	АЗ	АР	БЛ	ГР	МЛ	УК	ЄС
Населення, тис. осіб	9047	3092	9490	4453	3562	45870	502088
ВВП, млн дол. США	51774	9371	54713	11667	5809	137929	16222783
ВВП на особу, дол. США	5722	3030	5765	2620	1630	3006	32310
ВВП, реальний, %	5	2,1	7,6	6,37	6,95	4,2	1,96
Інфляція*	5,7	8,2	7,7	7,1	7,4	9,4	-
ПІІ	1,1	6,1	2,6	7,0	3,4	4,7	2,23
Грошові трансферти емігрантів, % ВВП	2,8%	10,6%	0,7%	6,9%	23,6%	4,1%	0,6%
Чиста міграція, тис. осіб	53	-75	-50	-150	-172	-40	7888

* використано індекс споживчих цін (річний приріст)

Джерело: Світовий банк (<http://data.worldbank.org/indicator>)

У країнах СхП спостерігається великий приплив фінансових ресурсів з-за кордону – і у вигляді прямих іноземних інвестицій (ПІІ), і у вигляді грошових трансфертів від емігрантів. Середній показник ПІІ для регіону 2010 року становив близько 4% ВВП проти 2,2% в ЄС. Грошові трансферти від мігрантів за кордоном є потужним фінансовим ресурсом для таких країн, як Молдова (23,6%) і Вірменія (10,6%). Проте внутрішні джерела фінансування залишаються слабкими – рівень внутрішніх заощаджень недостатній для фінансування інвестицій. Таким чином, можливості фінансування витрат на охорону навколишнього середовища (ОНС) у країнах СхП

обмежені доступом до іноземного фінансування, оскільки внутрішні ресурси залишаються на низькому рівні.

Важливим моментом аналізу природоохоронної діяльності є аналіз демографічних процесів. У країнах СхП дві тенденції заслуговують на особливу увагу з погляду охорони навколишнього середовища – старіння населення та міжнародна міграція, що можуть становити і загрозу для навколишнього середовища, і можливості. За результатами дослідження «Rapidly Aging Populations: Russia/Eastern Europe»¹ у країнах СхП разом із загальною тенденцією старіння населення також спостерігається скорочення тривалості життя. Ці процеси створюють додатковий тиск на державні фінанси і ставлять під ризик фінансування інших галузей, зокрема природоохоронну діяльність. Крім того, країни СхП є одними з основних джерел мігрантів до країн ЄС і Росії. 2010 року з країн СхП у середньому емігрувало близько 70 тис. осіб. З погляду природоохоронної діяльності процес міграції знижує тиск на навколишнє середовище і є порівняно позитивним чинником.

Низький рівень доходів у країнах СхП обумовлює низьку пріоритетність природоохоронної діяльності. Однак порівняно високі темпи економічного зростання створюють відчутний тиск на навколишнє середовище і потребують негайних дій від держав. Велика залежність від зовнішнього фінансування ставить під загрозу наявність постійних ресурсів для фінансування природоохоронної діяльності. Крім того, демографічні процеси створюють додаткові ризики і для фінансових можливостей держав, і для навколишнього середовища в цілому. Таким чином, потрібно негайно реформувати систему регулювання природоохоронної діяльності з урахуванням соціально-економічних чинників.

Основні показники стану навколишнього середовища в країнах СхП

Навколишнє середовище в країнах СхП перебуває в катастрофічному стані.

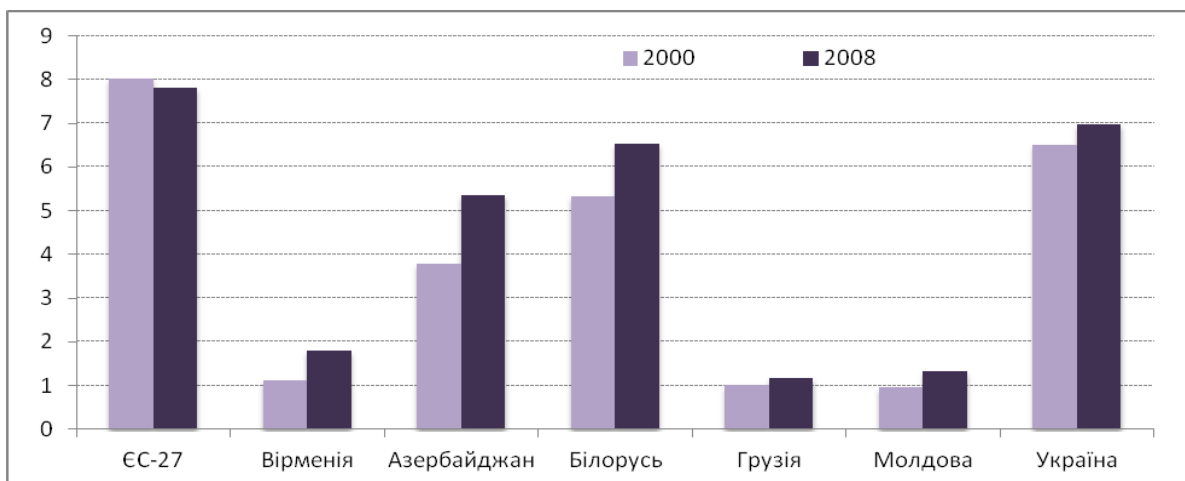
Аналіз динаміки основних екологічних показників країн СхП та їх порівняння з динамікою показників ЄС дає підстави зробити висновок, що політика цих країн у сфері охорони навколишнього середовища неефективна. Стає очевидним: вжиті заходи не сприяють поліпшенню показників екології, тимчасом як в ЄС внаслідок скоординованої політики з охорони навколишнього середовища за останні кілька років низка екологічних показників суттєво поліпшилася. Наприклад, ЄС зумів відчутно скоротити викиди діоксиду вуглецю (CO₂) в розрахунку на особу (Діаграма 1), тимчасом як у всіх країнах СхП цей показник збільшився (для порівняння наведено показники 2000 і 2008 років). В ЄС за цей період викиди CO₂ скоротилися на 3% (з 8,04 т на особу 2000 року до 7,8 т 2008 року). У країнах СхП цей показник виріс у середньому на 30% в аналізованому періоді (у деяких країнах навіть на 40%)².

---

¹ Gavrilova et al., доступне за посиланням: <http://longevity-science.org/pdf/Russia-Population-Aging.pdf>, 11 березня 2012 р.

² У Вірменії та Азербайджані зростання викидів CO₂ в період з 2000 до 2008 років становило 60% і 40% відповідно.

Діаграма 1. Викиди діоксиду вуглецю (CO₂), тонн на особу

Джерело: Світовий банк (<http://data.worldbank.org/indicator>, показник «CO₂ emissions (metric tons per capita)»)

Показники використання земельних ресурсів також заслуговують на особливу увагу. Такий показник, як частка лісів у загальній площі³, збільшився в країнах ЄС до 38% 2010 року (36% – 2000 року). Зворотна динаміка спостерігалася в деяких країнах СхП. Наприклад, у Вірменії цей показник скоротився з 11% 2000 року до 9% 2010 року, що сигналізує про скорочення зелених насаджень у країні. Аналіз іншого показника використання земельних ресурсів – частка землі під сільськогосподарську діяльність⁴ – показує зниження землекористування в країнах ЄС (з 48% 2000 року до 45% 2009 року). У країнах СхП цей показник в аналізований період не надто змінився. 2009 року в таких країнах, як Азербайджан і Україна, він залишився на рівні 2000 року, тимчасом як у Вірменії, навпаки, суттєво збільшилося використання землі під сільськогосподарську діяльність (з 44% 2000 року до 62% 2009 року). Таким чином, у розвинених країнах ЄС показники використання земельних ресурсів мають загальну тенденцію до зниження, тимчасом як у країнах СхП такої тенденції не спостерігається.

Динаміка показників щорічного вилучення прісної води (Діаграма 2) у країнах ЄС показує спадний тренд. Щорічне вилучення прісної води в Німеччині, наприклад, скоротилося більш як на 7 млрд куб. м води в період з 2002 до 2009 років⁵. В інших країнах ЄС спостерігається схожа динаміка. У деяких країнах СхП спостерігається зворотна динаміка – у Вірменії та Азербайджані показники щорічного вилучення прісної води збільшуються. У таких країнах, як Україна та Молдова, відсутніх змін цього показника в аналізованому періоді не відбулося. Щорічно в Україні вилучають більш як 38 млрд куб. м прісної води, в Молдові – близько 2 млрд куб. м⁶.

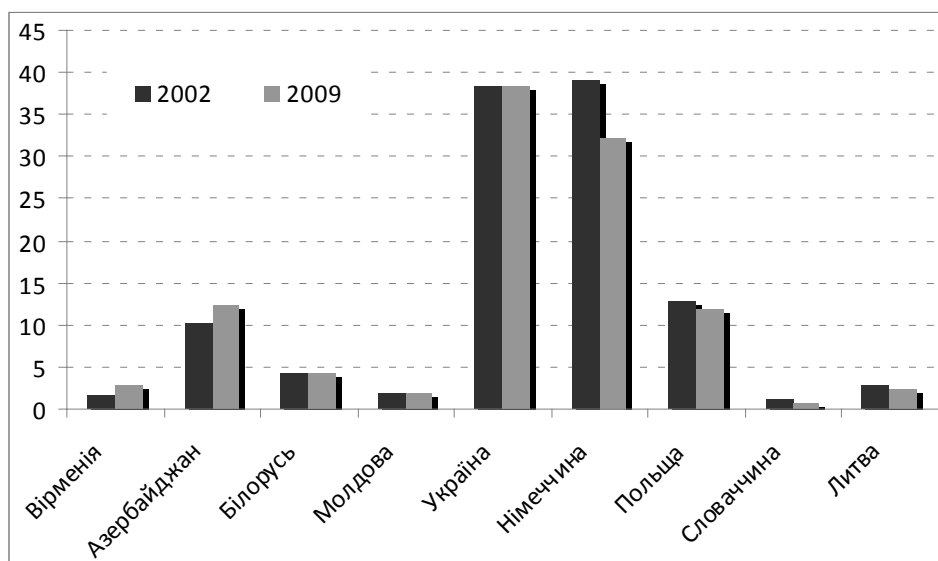
³ За даними Світового банку (<http://data.worldbank.org/indicator>), показник «Forest area (% of land area)».

⁴ За даними Світового банку (<http://data.worldbank.org/indicator>), показник «Agriculture land area (% of land area)».

⁵ За цим показником Євростат і Світовий банк не наводять середні оцінки щодо ЄС.

⁶ Ці відмінності в показниках обумовлені відмінностями промислової структури економік двох країн.

Діаграма 2. Щорічне вилучення прісної води⁷, всього, млрд куб. м

Джерело: Світовий банк (<http://data.worldbank.org/indicator>, показник «Annual freshwater withdrawals, total (billion cubic meters)»)

У результаті аналізу стає очевидним, що **політика ЄС у сфері охорони навколишнього середовища призводить до поліпшення екологічних показників**. У країнах СхП спостерігається різноманітна динаміка цих показників, що свідчить: та чи інша динаміка показників є радше результатом впливу різних зовнішніх чинників, а не цілеспрямованих заходів держави. Приклад ЄС показує необхідність формування спланованої стратегії з охорони навколишнього середовища як невідкладного заходу політики для поліпшення показників стану екології. Тому **реформування системи регулювання природоохоронної діяльності з урахуванням досвіду ЄС є необхідною умовою поліпшення стану навколишнього середовища в країнах СхП**.

Тенденції витрат на охорону навколишнього середовища

Витрати на охорону навколишнього середовища (ОНС) – це індикатор, який містить загальний обсяг інвестицій і поточних витрат на природоохоронні заходи. Поточні витрати – це сума поточних витрат, зборів і платежів за природоохоронні послуги⁸. Витрати на ОНС дають уявлення про те, які гроші, прямо або опосередковано, витратив кожний сектор економіки на природоохоронну діяльність. Іншими словами, це витрати суб'єктів не тільки на природоохоронну діяльність для власних потреб, а й тих, хто купує екологічні послуги (водопостачання, наприклад).

⁷ До щорічного вилучення прісної води належить загальна втрата води, не враховуючи втрати від випаровування з водосховищ. Вилучення також містять воду з опріснювальних установок у країнах, де такі установки є вагомим джерелом. Втрати води також містять вилучення водних ресурсів для сільського господарства і промисловості в загальному обсязі водоспоживання для зрошення та вирощування худоби і для прямого промислового використання (зокрема вилучення для охолодження ТЕЦ). Вилучення для внутрішнього застосування містять питну воду, що споживається муніципальним і державним секторами, комерційними установами і домогосподарствами.

⁸ Для державного сектора поточні витрати також містять субсидії та інвестиційні субсидії, які виплачують іншим галузям для фінансування відповідних природоохоронних заходів.

Аналіз витрат на ОНС здійснюють за такими показниками:

- 1) загальна сума витрат на ОНС у номінальному виразі;
- 2) витрати на ОНС як частка ВВП, що показує, яку частину свого ВВП країна готова виділити на ОНС;
- 3) витрати на ОНС на особу, що дає чіткішу оцінку витрат для порівняння між країнами;
- 4) витрати на ОНС у розбивці за компонентами (наприклад, водопостачання, охорона атмосферного повітря тощо), що показує, на які цілі спрямовано ці витрати.

Дані щодо країн зібрано з офіційних джерел – державних агентств статистики. Щодо деяких країн (Молдова і Грузія) в офіційних джерелах відсутні агреговані оцінки витрат на ОНС⁹, тому ці показники не оцінено або оцінено виходячи з доступних даних¹⁰. Важливо зазначити, що існують розбіжності і неточності серед показників витрат ОНС між країнами. Відсутність офіційних даних за деякими категоріями та країнами, а також великі розбіжності в методології підрахунку показників є основною перешкодою порівняльного аналізу між країнами. Розрахунки, наведені у цьому звіті, треба сприймати як приблизні оцінки, а не остаточні результати діяльності країн у напрямі фінансування ОНС. Проте ці розрахунки дають змогу відобразити основні тенденції витрат ОНС у різних країнах і здійснити *приблизне* порівняння тенденцій у країнах СхП та ЄС.

Важливо також зазначити, що в ЄС витрати на ОНС фінансують кілька джерел – державний сектор, промисловість і спеціалізовані постачальники природоохоронних послуг. Сумарна оцінка природоохоронних витрат за всіма джерелами фінансування в статистиці ЄС відсутня для уникнення подвійного підрахунку. Тому в цьому звіті для спрощення надання порівняльних оцінок аналізу використано показники витрат на ОНС *тільки* державного сектора. В офіційних статистичних даних країн СхП таке розмежування за категоріями джерел фінансування відсутнє. Крім того, в оцінці витрат на ОНС у країнах СхП важливим джерелом фінансування є міжнародна допомога донорів, оцінка обсягів якої також відсутня в офіційних джерелах.

(1) Загальні витрати на охорону навколишнього середовища

За останні роки країни СхП збільшували фінансування природоохоронної діяльності. 2009 року Україна витратила більш як 1 млрд євро¹¹ на ОНС (див. Табл. 2), що можна порівняти з показниками *державних* витрат на ОНС Португалії (1,1 млрд євро) та Швеції (1,03 млрд євро). Показники Білорусі (0,5 млрд євро) так само були на рівні деяких європейських країн (Словенія – 0,3 млрд євро, Чехія – 0,7 млрд євро). Проте ці показники дуже відстають від середніх показників у ЄС (близько 3 млрд євро). У Вірменії витрати на ОНС становлять менш як 18 млн євро, що набагато нижче за показники маленьких країн ЄС (наприклад, Кіпр – 54 млн євро). Проте важливо зазначити, що крім держсектора фінансування ОНС у країнах ЄС також здійснюють промисловість (у середньому 1,9 млрд євро на рік) і спеціалізовані постачальники природоохоронних послуг (у середньому 4,9 млрд євро), щодо країн СхП такі оцінки відсутні.

⁹ Мається на увазі в російськомовних версіях офіційних джерел.

¹⁰ У Вірменії наведено дані витрат консолідованого бюджету на ОНС. Оцінка витрат з інших джерел (приватних інвесторів) відсутня.

¹¹ Номінальні показники конвертовано в євро (за курсом Центральних банків відповідних країн) для порівняння з показниками ЄС.

Таблиця 2. Витрати на охорону навколишнього середовища в номінальному виразі, млн євро на рік

	2007	2008	2009	2010
Азербайджан	83,7	155,5	156,5	246,9
Вірменія*			18,50	29,16
Білорусь	429,7	479,6	453,4	506,7
Грузія**	-	-	-	-
Молдова**	-	-	-	-
Україна	1306	1121	967	1242
ЄС-27***	2858	3011	2993	-

* Дані на основі витрат консолідованого бюджету

** Статистичні бюро даних країн не надають офіційну оцінку витрат на охорону навколишнього середовища (в російсько- та англомовних версіях офіційних сайтів)

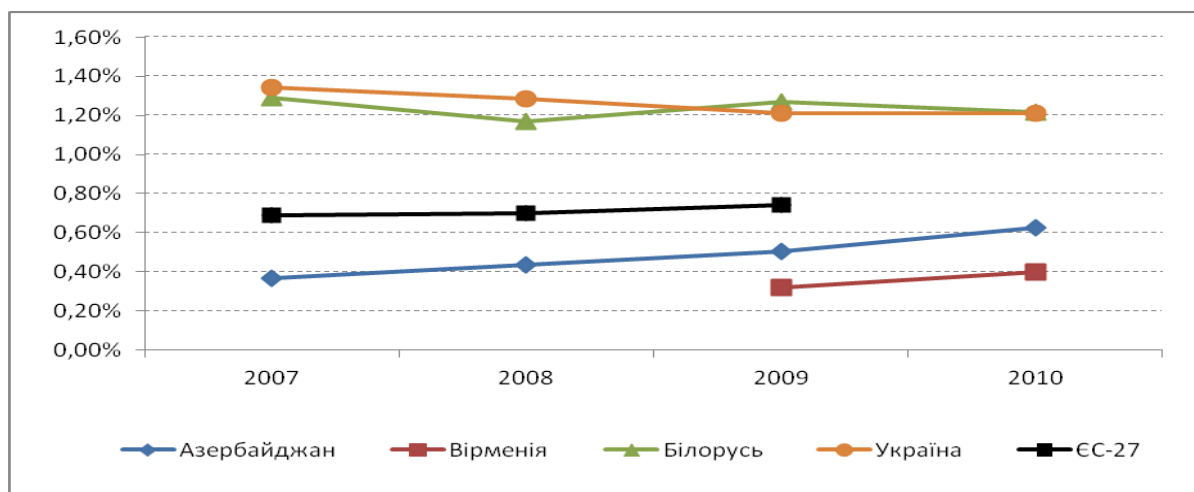
*** Середній показник витрат держсектора в країнах ЄС.

Джерело: Державні агентства статистики країн СхП, Євростат

(2) витрати на ОНС як частка ВВП

Показник витрат на ОНС як частки ВВП показує оцінку витрат з урахуванням розміру економіки. У країнах ЄС витрати державного сектора на ОНС у середньому становлять 0,7% ВВП (див. Графік 1). У країнах СхП витрати всіх секторів¹² (включаючи державний сектор, промисловість і спеціалізованих постачальників природоохоронних послуг) на ОНС суттєво коливається – від 1,2% ВВП в Україні та Білорусі до 0,4% у Вірменії та 0,6% в Азербайджані. Однак не варто забувати: щодо ЄС наведено оцінки тільки держвидатків; 2009 року видатки промисловості ЄС на природоохоронні заходи становили 0,4% ВВП, а витрати спеціалізованих постачальників природоохоронних послуг – 1,08% ВВП.

Графік 1. Витрати на охорону навколишнього середовища, % ВВП

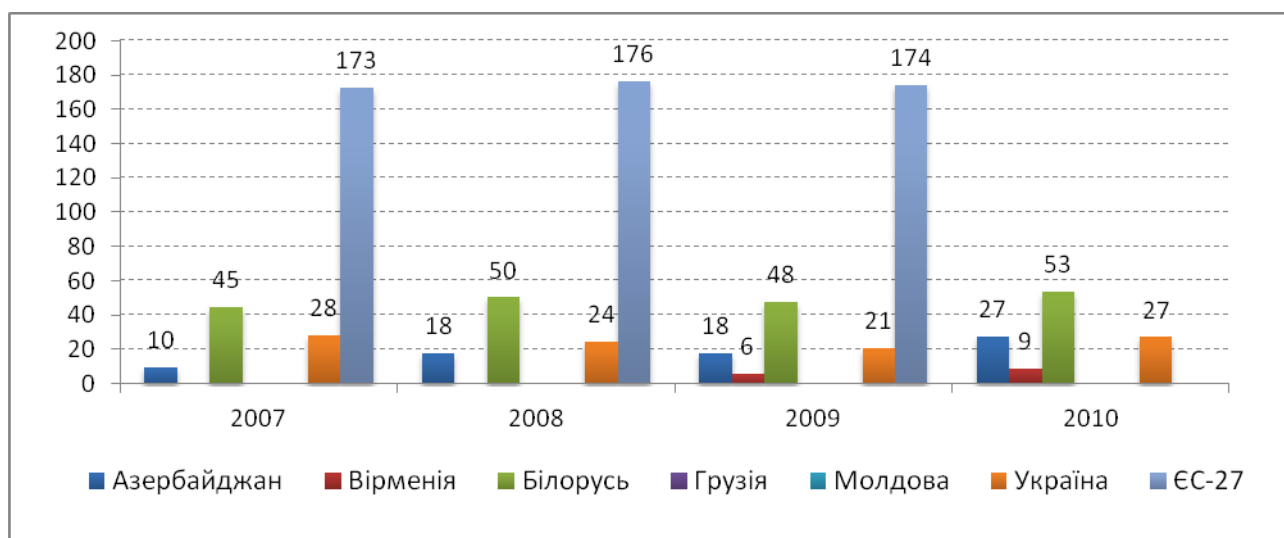
Джерело: Державні агентства статистики країн СхП, Євростат

¹² В офіційній статистиці країн СП відсутня розбивка витрат за джерелами фінансування.

витрати на ОНС на особу

Показник витрат на ОНС у розрахунку на кожного мешканця країни є найбільш чітким показником витрат на ОНС. Крім того, цей показник найбільш практичний для порівнянь між країнами, оскільки враховується такий чинник, як чисельність населення країни. Аналіз цього показника для ЄС і країн СхП показує великі розбіжності – держсектор ЄС на ОНС у середньому витрачає понад більш як 170 євро на одного жителя, тимчасом як середній показник загальних витрат для країн СхП¹³ становить близько 30 євро (за 2010 рік). У Білорусі витрати на ОНС на особу 2010 року становили близько 53 євро на рік, в Україні та Азербайджані – близько 27 євро. У Вірменії на ОНС щорічно витрачають менш як 10 євро на одного мешканця.

Діаграма 3. Витрати на охорону навколишнього середовища на особу, в євро на рік

Джерело: Державні агентства статистики країн СхП, Євростат

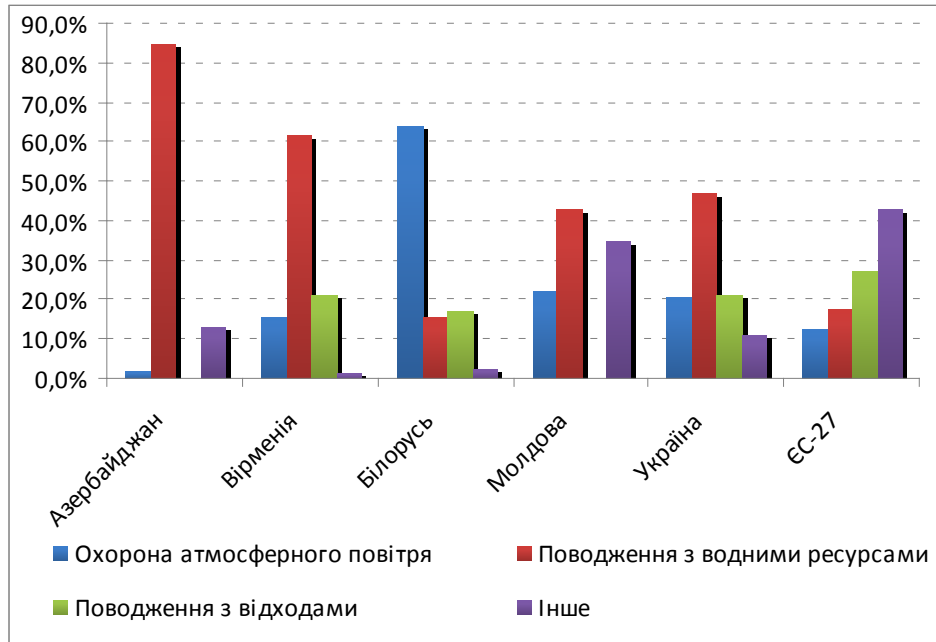
(3) витрати на ОНС у розбивці за компонентами

У країнах СхП витрати на ОНС найчастіше спрямовують на охорону водних ресурсів (водопостачання, водовідведення, очищення стічних вод та ін.) – близько 60% (у середньому за 2009 рік). У деяких країнах, таких як Азербайджан і Вірменія, на охорону водних ресурсів припадає основна частка витрат. Охорона атмосферного повітря є другим пріоритетом витрат на ОНС, частка якої в загальних витратах на ОНС становить у середньому близько 25%. Інформація щодо витрат на поводження з відходами в деяких країнах СхП відсутня. Однак у таких країнах, як Вірменія, Білорусь і Україна, витрати на поводження з відходами становлять близько 20% загальних витрат на ОНС.

В ЄС витрати на ОНС мають іншу структуру. Основна частка витрат на ОНС – поводження з відходами (близько 35%). Майже 20% загальних витрат спрямовують на поводження з водними ресурсами. Варто зазначити, що Євростат надає оцінки витрат щодо ширшого спектра компонентів – фінансування таких видів діяльності, як захист ґрунтів, підземних вод, зниження шумів, збереження біорізноманіття та ін. (у сумі близько 40% загальних витрат на ОНС). Дані за відповідними категоріями в офіційній статистиці деяких країн СП відсутні.

¹³ Без урахування Грузії та Молдови, дані щодо яких відсутні.

Діаграма 4. Витрати на охорону навколишнього середовища в розбивці за компонентами, у % до загальних витрат, 2009 рік

Джерело: Державні агентства статистики країн СхП, Євростат

Аналіз витрат на ОНС показує, що країни СхП суттєво відстають у показниках фінансування природоохоронної діяльності. З цього аналізу випливає очевидний висновок, що охорона навколишнього середовища в країнах СП не є пріоритетом, тому витрати на природоохоронну діяльність залишаються на порівняно низькому рівні. Таке ставлення до охорони навколишнього середовища як другорядного пріоритету фінансування в результаті призводить до порівняно гірших показників стану екології. Однак ігнорування цих проблем не призводить до їхнього вирішення, а лише відтерміновує їх на майбутнє.

Фінансування охорони навколишнього середовища в довгостроковій перспективі може стати набагато дорожчим, тому необхідно негайно реформувати систему управління охорони навколишнього середовища і забезпечити виділення належного фінансування, що в довгостроковій перспективі зумовить стійке економічне зростання (sustainable growth).